

ШПІЦБЕРГЕН І УКРАЇНА: ІСТОРИЧНИЙ ТА ПРАВОВИЙ АСПЕКТИ

У 1995 р. міжнародне співтовариство відзначило два ювілеї, зв'язані з арктичним архіпелагом Шпіцберген: 75-річчя укладання Договору про Шпіцберген та 70-річчя вступу його в силу.

Шпіцберген - це рідкісне явище як в природно-географічному, так і в історико-правовому відношенні. Архіпелаг розташований північніше Норвегії між 74° і 81° північної широти та 10° і 35° східної довготи. Площа архіпелагу складає 62400 км^2 , що приблизно відповідає території Бельгії і Голландії, разом узятих [1, р. 1]. Шпіцберген складається із шести великих островів і безлічі малих.

Острів Ведмежий розташований на 126 км південніше Шпіцбергену і в склад архіпелагу не входить, але, як правило, у міжнародному праві вони розглядаються разом і називаються поняттям Шпіцберген [2].

Не дивлячись на безпосередню близькість архіпелагу до Північного полюсу, клімат Шпіцбергену не настільки суворий, як на інших територіях, розташованих на цих широтах. Пояснюється це впливом теплої течії Гольфстрім. Так, на західному побережжі острова Шпіцберген (найбільшого в архіпелазі) температура взимку рідко опускається нижче -30°C [1, р. 1], влітку ж у деяких точках острова була зафіксована температура вище $+20^{\circ}\text{C}$. Ця обставина зумовила наявність на архіпелазі досить багатой флори і фауни, що нехарактерно для таких північних регіонів.

Щодо відкриття Шпіцбергену, то до цього часу тут немає повної ясності. Офіційно вважається, що архіпелаг був відкритий голландським мореплавцем В. Баренцем у 1596 р. під час пошуків північно-східного проходу в Індію та Китай. Цей мореплавець і дав назву Spitsbergen архіпелагу по характерній зубчастій (spits) формі гір (bergen).

Існують також і дві інші гіпотези щодо відкриття архіпелагу: 1) першовідкривачами Шпіцбергену були стародавні вікінги (XII ст.); 2) його відкрили російські помори (не пізніше XV ст.). В основі першої гіпотези лежать відомості давніх Ісландських хронік. Одна з них повідомляла в 1194 р.: "Svalbardi funnin" ("Знайдений Свальбард") [1, р.2]. У "Ланднамабокі" ("Книзі землеволодарів"), написаній ісландськими істориками в XIII ст., говорилося, що від Лонганесу (північна Ісландія) до Свальбарду чотири дні морського шляху [3, с. 147]. Відомості про

Свальбард також містяться в “Monumenta Historica Norvegiae” (біля 1200 р.) та в ісландській “Сазі про Самсона Прекрасного” (біля 1350 р.) [4, с. 462]. У перекладі з норвежського слово “свальбард” означає “холодний край”, “холодний берег”, “край або окраїна льодів”.

Багато дослідників (датчанин Х. Рафн, німці А. Гумбольдт та К. Маурер, швед Г. Хольм, канадець В. Стефанссон та ін.) [3, с. 148] вважають, що під Свальбардом слід розуміти східну Гренландію.

Німецький історик Р. Хенніг [4, с. 464], норвезькі дослідники Г. Сторм [5, S. 344], А. Бутге [6, S. 499], Ф. Нансен [7, S. 118] і їх прихильники на основі ісландських хронік прийшли до висновку, що Свальбард - це Шпіцберген. Такий висновок видається сумнівним хоча б тому, що 1883 р. норвезькі корабелі побудували точну копію дракари стародавніх вікінгів і здійснили на ній перехід через Атлантичний океан з Бергена (Норвегія) в Нью-Йорк. Відстань близько 3000 миль було пройдено за 30 діб, середня швидкість складала 4 вузли. Маючи таку швидкість, судно вікінгів не могло пройти відстань 950-1000 миль між північною Ісландією і Свальбардом, якщо розуміти під цією назвою Шпіцберген, за 4 дні. При найсприятливіших умовах їм потрібно було б не менше 11 діб [3, с. 149]. Очевидно, під назвою Свальбард в Ісландських хроніках мався на увазі острів Ян-Майєн або східне побережжя Гренландії у районі мису Брустер. Цим поняттям вікінги також могли називати і межу плавучого льоду між мисом Брустер і островом Ян-Майєн. Вказані райони віддалені від Ісландії приблизно на 300 миль. Пройти за 4 дні таку відстань стародавнім вікінгам було під силу.

Крім того, слід відзначити, що до цього часу археологами із різних країн, які проводили дослідження на Шпіцбергені, не було виявлено ні одного матеріального свідчення відвідування давніми вікінгами архіпелагу. Хоча, що стосується плавання вікінгів у Гренландію і Америку приблизно в той же час (або навіть раніше), то такі свідчення були знайдені [8].

Разом з тим існують російські і західні джерела, які містять свідчення про те, що історія арктичного мореплавання, освоєння узбережжя Північного Льодовитого океану, багатьох арктичних островів пов'язана з господарською діяльністю російських поморів, вихідців із Новгороду. Збереглися відомості про плавання в 1032 р. двинського посадника Улеба до “Залізних воріт” (протока між Новою Землею і островом Вайгач) [9, с. 63].

К. Маркс у “Огляді історії Скандинавії і Росії до Тридцятирічної війни” писав про Новгород XII ст., що незміренні простори між Ла-

дожським озером, Білим морем, Новою Землею і Онегою були ним трохи цивілізовані і обернені в християнство [10, с. 156]. Цілком можливо, що вже в той час ушкуйники (озброєні дружинники, споряджені новгородськими купцями та боярами для захоплення колоній на півночі) доходили до Шпіцбергену.

До XV ст. російські мореходи досить добре освоїли шлях з Білого моря в Західну Європу. Посли Івана III саме цим шляхом плавали 1496 р. в Данію. До XV-XVI ст. відносяться відомості про плавання російських поморів на Грумант (давньоруська назва Шпіцбергену). Помори вважали, що архіпелаг - це продовження Гренландії (такі уявлення існували у всьому світі аж до XIX ст.) [11, с. 110], тому називали його "Груландом", "Грунантом", "Грумантом". Про це говорилось у листі нюрнберзького лікаря Джерома Мюнцера португальському королю Хуану II від 14 липня 1493 р. [11, с. 80].

Інформація про щорічне плавання росіян в Гренландію містилася в листі датського короля Фредеріка II купцю Людвігу Мунку, датованому 1576 р. [12, с. 411]. Під Гренландією, треба думати, розумівся Шпіцберген, бо щорічні плавання із північно-західних областей Росії до найбільшого в світі острова були практично неможливі.

Одним з свідчень раннього проникнення російських поморів в арктичні простори і, можливо, на Шпіцберген може служити карта світу Г. Меркатора (1569 р.), на якій північніше Скандинавії позначені сім островів під назвою "Святі руські". Радянський дослідник П. А. Фрумкін вважав, що ці острови - не що інше, як архіпелаг Шпіцберген [13, с. 142].

М. І. Белов, Н. Н. Зубов, К. С. Бадігін, М. Ставницер гадали, що перше відвідування архіпелагу поморами сталося в XI-XII ст. [14, с. 9]. А. М. Філіпов і В. Ю. Візе, посилаючись на відомості, які містилися в листі Фредеріка II, відносили перше знайомство поморів із Шпіцбергеном до другої половини XVI ст. [14, с. 9].

Слід відмітити, що названі вчені були одностайні у думці, що помори знали про Шпіцберген і почали його освоювати до відкриття архіпелагу Баренцем в 1596 р. Додатковим підтвердженням цієї гіпотези служать дані археологічних експедицій, які працювали на Шпіцбергені. У 1979-1981 рр. експедиції Інституту археології АН СРСР під керівництвом професора В. Ф. Старкова пощастило розкопати чотири споруди, побудовані російськими поморами і датовані XVI ст. Будинок, знайдений біля лагуни Гравшен, був побудований у 1578 р. Другий дім, розта-

шований на 14 км північніше лагуни Гравшен, біля річки Стаббельви, має дату рубки лісу, який пішов на його будівництво, 1557 р. [3, с. 155]. Ці дані свідчать про те, що засвоєння архіпелагу поморами почалось до відкриття його Баренцем і появи в цих місцях західноєвропейських китобоїв. Хоч деякі західні вчені зі скепсисом ставляться до технічних методів визначення віку деревини, які використовувались експедицією Інституту археології АН СРСР, а, відповідно, і до одержаних на їх основі даних [15].

Не дивлячись на те, що експедиції Баренця не вдалось відкрити північно-східного проходу в казково багаті Індію та Китай, голландські мореплавці виявили, що води, які прилягають до Шпіцбергену, багаті китами, рибою, морським звірем. Ця інформація швидко розповсюдилася по Західній Європі. На початку XVII ст. у води Шпіцбергену стали прибувати західноєвропейські китобої - голландці, англійці, датчани, німці, іспанці, французи.

Між голландцями та англійцями розгорілась гостра суперечка за право промислу в цьому регіоні. Для закріплення своїх прав Англія в 1613 р. наказом короля Якова I оголосила Шпіцберген своєю територією, поскільки англійці вважали свого мореплавця Віллоубі першим, хто побачив архіпелаг, і відбулось це, на їх думку, в 1553 р. [16, р. 69-70].

У 1615 р. Данія послала до Шпіцбергену три великих кораблі. Датчани стали вимагати від іноземців виплати податі на тій підставі, що вважали архіпелаг частиною Гренландії, а Гренландія належала Данії.

У 1617 р. англічанином Еджем було захоплено в полон голландське судно. Наступного року Голландія направила на Шпіцберген могутнє військово-морське з'єднання.

Незабаром після цих подій англійці запропонували розділити Шпіцберген на зони промислу, що і було зроблено між англійцями, голландцями, німцями, іспанцями, французами [17, с. 21]. Однак цей поділ Шпіцбергену, як і більш ранні претензії на архіпелаг з боку англійських і датсько-норвезьких монархів (з 1380 по 1814 рр. Данія і Норвегія знаходились в державній унії), носили декларативний характер і не супроводжувалися заходами щодо ефективної окупації Шпіцбергена.

Відомий західний юрист-міжнародник Л. Оппенгейм відобразив, очевидно, найбільш адекватно сутність концепції ефективної окупації: "Заволодіння і організація управління - два основні факти, які необхідні для ефективної окупації" [18, с. 131]. Отже, ефективна окупація вклю-

чає в себе два компоненти - заволодіння і організацію управління. Перший компонент припускає утворення поселення і нотифікацію про приєднання нікому не належної території (*terra nullius*) до відповідної держави; другий - організація управління - за обсягом і формою може варіювати в залежності від географічних і інших умов.

Оголошення про приєднання якої-небудь території на основі відкриття або будь-яких символічних актів (залишення королівських штандартів, хрестів і ін.) називається у міжнародному праві фіктивною окупацією [18, с. 131].

При вирішенні питання про застосування правил ефективної окупації в часі слід мати на увазі загальноприйняте в міжнародному праві положення про інтертемпоральність права, тобто, застосування того права, яке діяло в період подій, які підлягають розгляду і вирішенню [19, р. 294]. Я. Броунлі у зв'язку з цим відмічає: "Один час вважалось, що в XV і XVI ст. відкриття само по собі давало повний титул. Останні дослідження дають підстави сумніватися у тому, що воно у той період становило дещо більше, ніж незавершений титул: мабуть, була необхідна наявність ефективного акту присвоєння" [20, с. 229-230]. З цього випливає, що з XVII ст. принцип ефективної окупації у відношенні придбання *terra nullius* став домінуючим, і щодо територіальних питань, які відносяться до цього і наступних періодів, необхідно застосовувати саме його.

Не дивлячись на те, що російські помори мали на Шпіцбергені постійні поселення і брали участь з давніх часів у його освоєнні, Росія офіційно не претендувала на суверенітет над архіпелагом, хоча у відповідності з принципом ефективної окупації мала для цього юридичні підстави.

У XVIII ст. російські піддані продовжували економічне і наукове освоєння Шпіцбергену. Китобійний же промисел на цей час значно скоротився. Західноєвропейські китобої змушені були відходити від берегів архіпелагу у відкрите море в зв'язку зі зменшенням кількості китів у прибережних водах. Через це питання про суверенітет над Шпіцбергеном втратило для західних держав свою гостроту. Так, при укладанні Кильського договору 1814 р. про відділення від Данії Норвегії і приєднання її до Швеції питання про Шпіцберген навіть не порушувалося, хоч цей договір вирішив питання про суверенітет над такими арктичними територіями, як Гренландія, Ісландія, Фарерські острови [21, с. 105].

У міжнародних відносинах все більше затверджувалась думка, що Шпіцберген - нічия земля (*terra nullius*).

До середини XIX ст. після загибелі на Шпіцбергені від цинги 12 російських зимівників і злочинницького вбивства групи промисловців зі шхуни "Григорій Богослов" російські промисли на архіпелазі занепали. Норвегія ж, навпаки, з кінця XVIII ст. стала звертати на Шпіцберген все пильнішу увагу. Крім промисловців, у XIX ст. на Шпіцбергені стали з'являтися десятки наукових експедицій з різних країн. Таким чином, до середини XIX ст. склався міжнародно-правовий звичай загального користування архіпелагом, на територію якого не розповсюджувався суверенітет жодної держави, хоч у міжнародних відносинах Шпіцберген помилково вважався землею, яка нікому не належить.

У 1871 р. Швеція висунула пропозицію про анексію Шпіцбергену. Ця пропозиція була викладена в дипломатичній ноті, адресованій Росії, Великобританії, Німеччині, Франції, Данії та Голландії. З цього приводу між Швецією-Норвегією (Швеція і Норвегія з 1814 по 1905 рр. знаходились в державній унії) та Росією відбулось дипломатичне листування, що отримало назву Угоди про Шпіцберген 1872 р., бо заключна нота російського уряду датована 30 червня (12 липня) 1872 р. [22, с. 5-6].

Міжнародно-правовий статус архіпелагу за цією Угодою характеризувався такими положеннями: 1) Шпіцберген не міг бути об'єктом виключного володіння будь-якої з держав; 2) піддані всіх держав визнавались рівними в правах експлуатації природних багатств, організації наукових досліджень, влаштування поселень або підприємств, при цьому діяльність підлеглих і компаній повинна була носити миролюбивий характер; 3) всі зацікавлені держави зобов'язані були поважати права підлеглих і компаній інших держав і протегувати їм у відповідності з нормами міжнародного права [23, с. 133].

Розповсюджене в літературі визначення правового положення Шпіцбергену у відповідності з Угодою 1872 р. як *terra nullius* не відповідає дійсності, бо за цією Угодою архіпелаг був міжнародною територією загального користування, і не міг бути об'єктом виключного володіння будь-якої держави. Нічия ж земля (*terra nullius*) стає частиною національної території тої держави, яка її окупує у відповідності з правилами, встановленими у міжнародному праві. Угода про Шпіцберген 1872 р. вперше на договірному рівні закріпила звичай загального користування архіпелагом у мирних цілях. Необхідно відмітити, що останні

держави, яким була направлена шведська нота, не заперечували проти аннексії Шпіцбергену Швецією при умові, що їх підлеглі будуть мати право поселятися на архіпелазі і користуватися його багатствами.

Після здобуття незалежності в 1905 р. Норвегія підтвердила обов'язковість для неї положень Угоди 1872 р. [22, с. 9-10]. Проте постійно зростаюча наукова та економічна активність, зв'язана з розвідкою та видобуванням головного багатства Шпіцбергену - кам'яного вугілля, потребувала більш чіткого правового регулювання. У зв'язку з цим за ініціативою Норвегії у Христіанії (Осло) в 1910, 1912, 1914 рр. пройшли міжнародні конференції, які мали за мету розробити й прийняти Шпіцбергенську конвенцію. Не дивлячись на велику роботу, проведenu Норвегією, Росією і Швецією, яким було доручено зацікавленими державами розробити проект Шпіцбергенської конвенції, вона так і не була прийнята через жорстку позицію американської і німецької делегацій.

Знову шпіцбергенське питання було поставлене на Парижській мирній конференції, яка відкрилася в січні 1919 р. Не дивлячись на ясно виражене бажання взяти участь у роботі конференції, Радянська Росія не була запрошена в Париж. 9 лютого 1920 р. у французькій столиці Сполучені Штати Америки, Великобританія, Данія, Франція, Італія, Японія, Нідерланди, Норвегія, Швеція та британські домініони підписали Договір про Шпіцберген, який визначив новий міжнародно-правовий режим арктичного архіпелагу.

Договір складається з 10 статей та Додатка і є безстроковим.

У преамбулі Договору визначена головна його мета - встановити належний режим на островах архіпелагу, включаючи острів Ведмежий, здатний забезпечити їх розвиток і мирне використання, визнаючи при цьому суверенітет Норвегії над Шпіцбергеном [2, с. 53]. Стаття 1 Договору встановлює: "Високі Договірні Сторони погоджуються визнати на умовах, передбачених справжнім Договором, повний і абсолютний суверенітет Норвегії над архіпелагом Шпіцберген..." [2, с. 53].

Ст. 2-8 визначені умови розповсюдження норвезького суверенітету на Шпіцберген. Суть їх зводиться до забезпечення рівності між учасниками Договору, включаючи суверена, в розробці природних багатств архіпелагу і проведення наукових досліджень на ньому, а також встановлення на Шпіцбергені режиму нейтралізації і повної демілітаризації.

Правовий режим Шпіцбергену, визначений Договором 1920 р., має деяку схожість з такими міжнародно-правовими інститутами, як кондомініум, сервитути, оренда. Фактично ж сучасний статут Шпіцбергену - це унікальне явище в міжнародному праві, поскільки архіпелаг є норвезькою державною територією загального використання. За своєю юридичною природою Шпіцберген - це державна територія Норвезького Королівства з особливим правовим режимом загального використання, що відбиває історично складений звичай щодо цієї території.

Радянський уряд, одержавши інформацію про підписання Договору про Шпіцберген дев'ятьма західними державами, не визнав для себе обов'язковими його положення, бо в цей час мала силу Угода 1872 р., стороною якої була Росія [24, т. 2, с. 368-369]. Укладання нової угоди стосовно Шпіцбергену без участі російської сторони протирічило нормам міжнародного права. Однак, проявляючи добру волю і враховуючи перспективи радянсько-норвезького співробітництва, 16 лютого 1924 р. СРСР визнав суверенітет Норвегії над Шпіцбергеном і висловив бажання приєднатися до Договору 1920 р. [24, т. 6, с. 115-116].

Тільки після цього норвезький уряд передав Договір про Шпіцберген на ратифікацію стортингу. У відповідності з конституційною процедурою Норвегія 17 липня 1925 р. прийняла закон про Свальбард (Шпіцберген. - Л. Т.). 7 серпня 1925 р. Норвегія королівською резолюцією затвердила гірський статут для архіпелагу Свальбард. У відповідності з цими документами архіпелаг одержав нову назву Свальбард.¹ Обидва документи разом з Договором про Шпіцберген, який був ратифікований до того часу всіма сторонами, які підписали його, вступили в силу 14 серпня 1925 р.

СРСР приєднався до Договору про Шпіцберген лише 7 травня 1935 р., поскільки приєднання Радянського Союзу було обумовлене визнанням Радянського уряду всіма сторонами Договору 1920 р. (ст. 10). Як відомо, США визнали Радянський уряд тільки в кінці 1933 р. Україна, будучи суб'єктом радянської федерації, була учасником Дого-

¹ У зв'язку з цим не зовсім зрозуміла позиція СРСР, який ігнорував цю обставину і іменував архіпелаг в політичних документах та географічних джерелах Шпіцберген. Росія, ставши в 1991 р. самостійною, продовжує цю практику. Хотілося б, щоб Україна не наслідувала цей приклад і використовувала б сучасну назву архіпелагу Свальбард в офіційному лексиконі, що відповідало б міжнародній практиці.

вору про Шпіцберген з 1935 р. Після розпаду СРСР у грудні 1991 р. з усіх республік колишнього Радянського Союзу тільки Росія бере участь у Договорі 1920 р. На Свальбарді існують два селища Баренцбург і Піраміда, які належать Росії і в яких живуть та працюють винятково... українські шахтарі, що уклали контракт з об'єднанням Арктиквугілля [25, р. 27]. Не дивлячись на цю обставину, в Баренцбурзі функціонує російське, а не українське консульство.

Загальновідомо, що Свальбард - це прекрасна наукова лабораторія. Наприклад, метеодані, одержані на архіпелазі, дозволяють прогнозувати погоду на всьому Європейському континенті. Добре також відомі заповзятливість і природна тямовитість українців. Режим загального користування архіпелагом в економічних і наукових цілях учасниками Договору 1920 р. разом із пільговим оподаткуванням (ст. 8) створюють добрі передумови для розкриття цих якостей народу України в арктичних широтах. З урахуванням цих обставин і беручи до уваги, що Україна є великою індустріальною і науково спроможною державою, їй слід приєднатися якомога швидше до Договору про Шпіцберген, тим більше, що у відповідності зі ст. 10 він відкритий для приєднання до нього третіх держав [2, с. 57].

Свальбард є досить стабільною частиною величезного арктичного регіону. Зараз йде процес створення міжнародної арктичної організації - Арктичної Ради, в склад якої, очевидно, будуть входити і неарктичні держави, які мають зацікавлення в цьому регіоні. Україна, будучи власницею великого торговельного, риболовного і науково-дослідницького флоту, безумовно повинна бути зацікавлена в участі у цій організації, метою якої є забезпечення широкого міжнародного співробітництва в різних галузях та зниження військової активності і озброєнь в Арктиці. Взагалі назріла необхідність створення в Україні Полярного Комітету, який би координував державну політику і наукові дослідження в Арктиці й Антарктиді, де активність України буде рости в міру стабілізації економічної ситуації в країні.

Все більш настійливо звучать голоси політиків, міжнародних наукових організацій, вчених, громадськості в різних країнах світу про необхідність створення нового правового режиму для Арктики. При цьому постає логічне питання: чи є модель для подібного розвитку? Чимало спеціалістів сходяться на думці, що принципові положення Договору про Шпіцберген могли б служити такою моделлю [26, р. 42; 27, р. 142; 14, с. 114-115]. Дійсно, поступова демілітаризація і нейтралізація арк-

тичних територій північних держав і створення режиму загального користування цими територіями в економічних і наукових цілях з дотриманням місцевого законодавства, що має місце на Свальбарді по Договору 1920 р., сприяло б перетворенню Арктики в регіон миру, стабільності і плідного співробітництва. Україна, беручи участь у Договорі про Шпіцберген і у створенні нового правового режиму для Арктики, могла б тим самим більш повно і адекватно задовольнити свої інтереси в цьому дуже важливому для людства регіоні.

Список літератури:

1. *Ostreng W. Politics in High Latitudes. The Svalbard Archipelago. L., 1977.*
2. Договор о Шпіцбергене//Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных с иностранными государствами. М., 1938. Вып. 9. С. 53; Дипломатическая переписка. Шпіцберген. 1871-1912//Известия МИД. Прил. к кн. 3. 1912. С. 29. 3. *Одинцов В. А., Старков В. Ф.* Некоторые проблемы арктического мореплавания и походы русских на архипелаг Шпіцберген//Летопись Севера. 1985. Вып. 11. 4. *Хеннинг Р.* Неведомые земли. М., 1961. Т. 2. 5. *Storm G.* Arkif for Nordisk Filologi. Lund, 1890. B. VI. 6. *Bugge A.* Vore forfaedres opdagelsesreiser i Polaregnene. Christiania, 1899. 7. *Nansen F.* Nebelheim. Leipzig, 1911. B. II. 8. *Ingstad A. S.* The Discovery of a Norse Settlements in Amerika. Oslo, 1977. 9. *Печуров Л. В.* Шпіцберген. М., 1983. 10. *Маркс К.* Обзор истории Скандинавии и России до Тридцатилетней войны//Архив Маркса и Энгельса. М., 1946. Т. 8. 11. *Обручев С. В.* Русские поморы на Шпіцбергене в XV веке. М., 1964. 12. *Филиппов А. М.* Датский документ о посещении Шпіцбергена русскими в XVI в. //Литературный вестник. 1901. Т. 1. Кн. 4. 13. *Фрумкин П. А.* К истории открытия Шпіцбергена (Письмо Джерома Мюнцена 1493 года)//Летопись Севера. 1957. Т. 2. 14. *Тимченко Л. Д.* Шпіцберген: история и современность. Международно-правовой аспект. Х., 1992. 15. Особиста розмова автора 5 жовтня 1995 р. с С. Барр, стнологом Норвезького полярного інституту, м. Осло. 16. *Conway M.* No Man's Land. A History of Spitsbergen from its Discovery in 1596 to the Beginning of the Scientific Exploration of the Country. Cambridge, 1906. 17. *Ставницер М.* Русские на Шпіцбергене. М. -Л., 1948. 18. *Оппенгейм Л.* Международное право. М., 1949. Т. 1, п/т. 2. 19. *Shaw M. N.* International Law. Cambridge, 1991. 20. *Броунли Я.* Международное право. М., 1977. Кн. 1. 21. *Идман К. Г.* Проект будущей организации Шпіцбергена//Известия МИД. 1916. Кн. 1. 22. Дипломатическая переписка. 23. *Деканозов Р. В.* Соглашение 1872 года о Шпіцбергене//Вопросы теории советского права. Новосибирск, 1966. 24. Документы внешней политики СССР. М., 1957-1962. 25. *Ulfstein. G.* The Svalbard Treaty. Oslo, 1995. 26. *Sollie F.* The Soviet Union in Northern Waters - Implications for Resources and Security// The Soviet Union and Northern Waters. L. - N. Y., 1988. 27. *Young E.* The Arctic: Prospects for an International Regime// Denuclearisation of the Oceans. L. -Sydney. 1986.

Надійшла до редколегії 07. 02. 96 р.